

Urška Purg, ur., **Denar in kriminal: tekma brez konca = Money and Crime: The Neverending Race.**

Ljubljana: Muzej in galerija MUZA, 2026, 220 str., ilustr.

V trenutku pisanja te recenzije je mogoče po Ljubljani in izven nje, pa tudi na spletu, naleteti na številne plakate in oglase, ki pozornost pritegujejo s tem, da že vnaprej pričakujejo nezainteresiranost naključnega mimoidočega oziroma internetnega popotnika in jo takoj obrnejo na glavo. »Spletni prevaranti nočejo, da nas obiščete«, preberemo na

uličnih panojih, medtem ko nas na spletu pričakata variaciji »Spletni prevaranti bi raje, da preskočite ta oglas« in »Spletni prevaranti računajo, da boste to vabilo vrgli v koš«. Za kaj gre? Kakšno skrivno znanje je v ozadju oglasov, ki namigujejo, da bomo s konzumacijo misterioznega promoviranega produkta bolj finančno pismeni in s tem varnejši na spletu? Natančnejši pogled pokaže, da je oglaševani »produkt« v resnici sveža razstava *Denar in kriminal* muzeja MUZA v osrčju Ljubljane, slavnostno odprta 31. marca 2026 in na ogled do 8. februarja 2027. Ambiciozno zastavljena razstava in spremljajoči zbornik povezujeta učenje o finančni varnosti tukaj in zdaj z ozadjem finančnega kriminala skozi zgodovino, zato sta zanimiva ne le za slehernika v digitalni dobi, ki se želi izogniti kakršnikoli prevari, ampak tudi za vsakogar, ki ga privlačijo bolj škandalozna poglavja finančne zgodovine.

Dvojezični, slovensko-angleški razstavni katalog obsega sedem poglavij, od katerih so tri razdeljena na posamezne članke, sklepni dve pa obsegata opombe ter seznam virov in literature. V uvodnih poglavjih nas nagovorita direktor muzeja Matko Mioč in kustosinja Urška Purg, ki poudarjata, da je MUZA zavezana k predstavljanju tematik, ki niso le oziranje v preteklost, temveč nosijo tudi koristne nauke za sedanjost. Finančni kriminal je kakopak fenomen, ki še ni bil uspešno pospravljen na smetišče zgodovine, pač pa se je iz ropanja bank in fotokopiranja bankovcev prevedel v bistveno kompleksnejše kibernetске prevare, zoper katere ni imun nihče. Razstava in katalog potemtakem črpata tako iz zgodovinskih naukov kot izkušenj sodobnosti, da obiskovalce in bralce seznanjata s preventivo – kurativa je vendarle vedno grenka pilula.

Prvi sklop prispevkov zadeva ponarejanje denarja in je najbolj zgodovinsko obarvan. Urška Purg nas v uvodnem prispevku seznanja z najzgodnejšimi oblikami ponarejanja. Karkoli je že bilo menjalno ali plačilno sredstvo določene civilizacije – od prvih novcev v Mali Aziji do kakavovih zrn v Mezoameriki –, ni trajalo dolgo, da so se pojavili tudi ponaredki. Že v Mezopotamiji je bil to problem, ki ga je moral upoštevati Hamurabijev zakonik in ga je tudi drakonsko sankcioniral. Alenka Miškec iz Numizmatičnega kabineta Narodnega muzeja Slovenije nadaljuje zgodovinski pregled ponarejanja denarja v naslednjih stoletjih. Vrsto let je bila najbolj priljubljena taktika

obrezovanje zlatih in srebrnih novcev – ostružek tu, košček tam in ob primešanju manjvrednih staljenih kovin v kalupu je nastal nov, lep, svetleč novec, ki pa je bil seveda ponaredek. Ko so se v moderni dobi pojavili bankovci, so tudi ti hitro postali predmet ponarejevalcev, pri čemer so se nekateri zadeve lotili kar s prostoročnim prerisovanjem zapletene motivike in upali na najboljše. Starogrške, rimske in srednjeveške kazni za ponarejanje so ostale stroge in so pogosto vključevale telesno kazen, kot je sekanje rok, pa tudi usmrnitev ni bila nemogoča. Ljubljanski malefični red iz leta 1514 je za ponarejevalca denarja predvidel celo grmado. Skozi stoletja so se kazni sčasoma omilile, vendar je v moderni dobi ponarejanje dobilo še neznane dimenzije, saj so države z množičnim ponarejanjem valute svojih sovražnic in preplavljanjem njihovih tržišč s ponaredki skušale destabilizirati tuja gospodarstva. Medvojna Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev oziroma Kraljevina Jugoslavija ni bila odporna proti takšnim napadom, saj je bila deležna priliva lažnih dinarskih bankovcev iz Madžarske, Italije in Turčije. Med drugo svetovno vojno je podoben pristop ubrala nacistična Nemčija, ki je tiskala angleške funte in ameriške dolarje, pa tudi socialistična Jugoslavija se je morala po vojni otepati lažnih bankovcev, ki so dotekali iz zahodnoevropskih držav. Samostojna Slovenija je imela s ponarejanjem prav tako nemalo težav, posebej pri slabo zaščitениh bonih, ki so bili v uporabi do jeseni 1992; inovativna je bila preprosta taktika, da se bonu za deset tolarjev prilepita še dve ničli, tako da je »zrastel« na bon za tisoč tolarjev, ki je bil podobnega zelenkastega odtenka. V najnovejšem času je ponarejanje evrskih bankovcev sicer prisotno, vendar je delež ponarejene evrske gotovine v obtoku po dosedanjih izsledkih sorazmerno majhen.

Urška Purg se v naslednjem poglavju osredotoči na študije primerov nekaterih najrazvpitejših slovenskih ponarejevalcev. Javnosti dobro znana je zgodba o kranjskem slikarju Leopoldu Layerju, ki je začel skupaj z družinskimi člani ponarejati bankovce za časa Ilirskih provinc. Prevara je bila odkrita, Leopold in njegov brat Valentin pa poslana v zapor. Slednji je v zaporu umrl, Leopold pa je bil po treh letih izpuščen. Kot trdi legenda, je v zahvalo za izpust iz zapora naslikal slovito brezjansko *Marijo Pomagaj*, vendar je slika najverjetneje nastala še pred ponarejevalsko afero. Layer je po prihodu iz zapora s freskami poslikal kapelo, v katero je nameščena slika. Drugi osumljenec je Jožef Prelesnik, enigmatična robinhoodovska figura iz dolenskih krajev s konca 19. stoletja, ki je denar ponarejal od mladosti pa tako rekoč do smrti. Uglajeni, lepo oblečeni Prelesnik, ki je moral večkrat v zapor in je iz njega tudi večkrat pobegnil, je številnim kmetom v finančni stiski ponaredil lepe vsote, zaradi česar je bil čaščena figura v osrednjeslovenskem prostoru, ki je kot arhetipski džentelmenski tat našla prostor tudi v slovenskem leposlovju – od Stritarja in Jurčiča do Trdine in Detele. Še ena zanimiva kartoteka zadeva Ivana Selana, ki je prihranke izgubil v stečaju Ljudske posojilnice, zato si je pomagal z risarskim talentom in je začel konec dvajsetih let 20. stoletja risati ter razpečevati dinarske bankovce. Ko je bil aretiran in poslan pred sodišče, je porota pokazala razumevanje in ga oprostila, toda ko je pregrešek ponovil leta 1932, se zaporu ni več izognil. Svoj talent je kasneje začel uporabljati v bolj legalne namene, tako da ga danes poznamo predvsem kot izjemnega samouka-mojstra kartografije, ki je zrisal

kopico zemljevidov slovenskega in jugoslovanskega prostora, od turističnih kart do vojaških specialk. Celotno ponarejevalsko združbo je sestavljala družina Potočnik – oče Gašper in njegovi sinovi, ki so tako rekoč tradicionalno ponarejali bankovce za časa Avstro-Ogrske in medvojne Jugoslavije. Družinski člani, posebej sin Jurij, so nizali afere, aretacije in pobege, vendar je romantizem, ki je obdajal predhodne ponarejevalce, do tedaj zbledel in javnost jih je obsojala kot pohlepneže. Jurijevo delo je nadaljeval Franc Rupnik, ki je Potočnikom pomagal pri tehničnem vidiku ponarejanja: izdelovanju klišejev, steklenih plošč in litografskih matric, zaradi česar je tudi sam moral večkrat pred sodišče in v zapor. Rupnik je sodeloval s še enim ponarejevalcem, Francem Majcnom, s katerim sta se – seveda – spoznala v mariborskem zaporu in še v poznih tridesetih letih 20. stoletja družno polnila časopisne stolpce črne kronike. Kajpada so ob naštetih primerih slovenski prostor pretresale tudi manjše afere ponarejevalcev osamelcev, ki pa niso ostale prisotne v javnem spominu. Nenavaden je primer iz notranjske vasi Žeje iz leta 1922, kjer je požar nepričakovano razkril tiskarno jugoslovanskih dinarjev v eni od domačij, mati pa je morala v zapor, ker so otroci zbežali čez lužo. Poglavlje se zaključuje s še enim ženskim primerom, namreč zgodbo Terezije Aristoteles, soproge lesnega trgovca, ki je z izposojanjem denarja od mreže ljubljanskih mešetark leta 1874 zapadla v dolgove, zato je začela ponarejati menice. Sodni postopek, ki je sledil, je postal odmevna časopisna afeta, ki je prinesla obilo čudenja in zgražanja ljubljanskega življa nad obnašanjem v afero vpletenih žensk.

Sklepna članka sklopa se dotikata najnovejšega časa. Nataša Žener iz Nacionalnega forenzičnega laboratorija predstavlja postopek, skozi katerega gre odkrit primerek ponarejenega denarja. Ponaredki so v laboratoriju natančno analizirani, podatki pa deljeni v skupnih evropskih podatkovnih bazah. Našteti so tudi namigi, na katere podrobnosti je treba biti pozoren pri preverjanju pristnosti bankovca v svoji denarnici. Različne zanimivosti v povezavi s ponarejenimi evrskimi bankovci so našteje tudi v intervjuju s strokovnjakom za ponaredke iz Evropske centralne banke Martinom Mündom.

Naslednji sklop prispevkov tematizira rope, vlome v bankomate in prevare, povezane z njimi. Uvodno besedilo Urške Purg koncizno predstavlja zgodovino najvidnejših bančnih ropov v slovenski in širši zgodovini; večina se nas spomni drznega ropu trezorjev banke SKB leta 2005, le malo pa je znan nekoč sicer odmeven primer ropu carinske blagajne blizu tedaj italijanske Postojne iz leta 1926, ki se je razvil v uro trajajoč spopad med roparji in stražniki, v katerem so žrtve padle na obeh straneh. Tudi napadi na bankomate dandanes niso redek pojav, prav tako pa niso redki primeri prevare, s katero skušajo goljufi ukrasti denar ali podatke uporabnikov; ob vsaki uporabi je zato treba preveriti, ali na bankomatu niso pritrjeni sumljivi elektronski dodatki (skimming naprave), ki bi zbirali občutljive podatke. Špela Klarič iz Muzeja slovenske policije predstavlja delo tega malo znanega muzeja v sklopu policijskega izobraževalnega kompleksa v Tacnu, ki je javnosti v omejeni, nadzorovani obliki odprt od leta 1991 dalje. Muzej se osredotoča na predstavitev odmevnih kaznivih dejanj, vključno z bančnimi ropi in ponarejenim denarjem, ter metod njihovega odkrivanja in preiskovanja.

Damjan Končar iz banke NLB predstavlja načine, na katere banke poskrbijo za zaščito bankomatov, in našteva najpogostejše načine napadov nanje, medtem ko David Gracer z Generalne policijske uprave v obširnem prispevku analizira različne oblike zlorab plačilnih kartic in spletnih goljufij, vključno z nigerijsko prevaro in romantično goljufijo, ter našteva taktike za zaščito pred njimi.

Tretji in zadnji sklop prispevkov pokriva področje kiberkriminala. Jasmina Mešič in Gorazd Božič iz Nacionalnega odzivnega centra za kibernetisko varnost SI-CERT pišeta o najpogostejših spletnih prevarah, kot so ribarjenje za podatki (*phishing*), lažne spletne trgovine in kriptoprevare, ter o tem, kako se jim izogniti. Sklop, in zbornik, zaključuje razmislek Igorja Areha s Fakultete za varnostne vede Univerze v Mariboru o vprašanju, zakaj postanemo žrtve finančnih prevar, predvsem s psiholoških vidikov, in kako se je temu mogoče izogniti. Seveda pa zanesljivih rešitev ni; Areh prispevek – in s tem zbornik – zaključuje z besedami: »Iracionalni del človeške narave je bistveno močnejši kot njen racionalni del, zato se napakam ne moremo izogniti.« (str. 203)

Zbornik *Denar in kriminal = Money and Crime* v kombinaciji s spremljajočo razstavo nudi slikovit vpogled v zimzelene pojave ponarejanja, kraj in spletnih finančnih prevar v zgodovinskem prerezu in najaktualnejši sedanjosti. Prepletanje zgodb iz preteklosti z nasveti, kako biti in ostati varen na vesoljnem spletišču, predstavlja zanimiv poskus spajanja zgodovinopisne raziskave s kriminalistično-psihološko-svetovalno analizo aktualnega stanja, ki ga pri nas ne vidimo pogosto. Če se ob zborniku in na razstavi muzamo ob amaterskih primerkih ponarejenih bankovcev in se potihem sprašujemo, kako so lahko kogarkoli prepričali o svoji avtentičnosti, pa nam sklepna poglavja zbornika in zaključni del razstave nazorno pokažejo, da smo dandanes, če nismo opremljeni z ustreznim znanjem in zdravim razumom, zlahka podobno nebo-gljeni in naivni v svetu digitalnih financ. Oglaševanje je zato tokrat zaupanja vredno – spletni prevaranti nas res ne želijo na razstavi. Ponovimo: razstava je na ogled do 8. februarja 2027.

Ivan Smiljanić